

GLOBALLASHUV SHAROITIDA SHAXSNING IJTIMOIIY STATUS VA IJTIMOIIY XULQ-ATVORINING O'RNI

Sayriddinova Rohila, Hayitova Madina

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida shaxsning ijtimoiylashuvi, shaxsning ijtimoiylashuvida ijtimoiy status va ijtimoiy xulq-atvorning o'rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, ijtimoiylashuv, ijtimoiy status, ijtimoiy xulq-atvor, sotsiologiya. Shaxs — alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Shaxsning shakllanishi-bu umumiy, ijtimoiy mohiyatni rivojlantirishdan iborat bo'lgan insonning ijtimoiylashuv jarayoni bo'lib ushbu rivojlanish har doim inson hayotining o'ziga xos tarixiy sharoitlarida amalga oshiriladi.

Insonning shakllanishi jamiyatda rivojlangan ijtimoiy funksiyalar va rollarni ijtimoiy me'yorlar va xatti-harakatlar qoidalarini qabul qilish bilan bog'liq bo'lib, boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liq.

Shaxsni ijtimoiylashtirish-har bir shaxsning ijtimoiy tuzilishga kirish jarayoni bo'lib, natijada jamiyatning tuzilishi va har bir shaxsning tuzilishida o'zgarishlar yuz beradi. Bu har bir insonning ijtimoiy faolligi bilan bog'liq. Har birimizning jamiyatdagi o'rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo'lgani, jamiyatga qo'shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari fanning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon psixologiyada ijtimoiylashuv yoki sotsializatsiya deb yuritiladi.

Demak, *sotsializatsiya* yoki *ijtimoiylashuv* - inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot - faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayonidir. Sodda til bilan aytganda, ijtimoiylashuv - har bir shaxsning jamiyatga qo'shilishi, uning normalari, talablari, kutishlari va ta'sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko'rsatishi va kerak bo'lsa, shu ijtimoiy tajribasi bilan o'z navbatida o'zgalarga ta'sirini o'tkaza olishi jarayonidir.

Xulq-atvor" tushunchasi psixologiyadan sotsiologiyaga kirib kelgan tushuncha hisoblanadi. "Xatti-harakatlar" atamasining ma'nosi boshqacha bo'lib, harakat va faoliyat kabi an'anaviy falsafiy tushunchalarning ma'nosidan farq qiladi. Agar harakat aniq maqsadga ega bo'lgan oqilona asosli harakat deb hisoblansa, ma'lum ongli usullar va vositalarni jalb qilish bilan amalga oshiriladigan strategiya, xatti — harakatlar faqat tirik mavjudotning tashqi va ichki o'zgarishlarga bo'lgan munosabatidir. Shaxsning xatti-harakati birinchi navbatda

ijtimoiylashuv bilan belgilanadi. Inson biologik mavjudot sifatida ega bo'lgan eng kam tug'ma instinktlar barcha odamlarda bir xildir.

Xulq-atvor farqlari sotsializatsiya jarayonida olingan fazilatlarga va ma'lum darajada-tug'ma va olingan psixologik o'ziga xos xususiyatlarga bog'liq. Bundan tashqari, shaxslarning ijtimoiy xulq-atvori ijtimoiy tuzilish, xususan, jamiyatdagi rol tuzilishi bilan tartibga solinadi.

Xulq-atvorning ijtimoiy normasi-bu status talablariga to'liq mos keladigan xatti-harakatlardir. Vaziyat kutishlariga mos keladigan ijtimoiy xulq-atvor, amerikalik sotsiolog R. Linton tomonidan ijtimoiy rol sifatida tavsiflanadi. Ijtimoiy xulq-atvorning bunday talqini funksionalizmga eng yaqindir, chunki u xatti-harakatni ijtimoiy tuzilma tomonidan aniqlangan hodisa sifatida tushuntiradi.

Odamlar muayyan ijtimoiy vaziyatda, muayyan ijtimoiy muhitda turli yo'llar bilan harakat qilishadi. Misol uchun, namoyishning ayrim ishtirokchilari tinch yo'l bilan belgilangan marshrutda yurishadi, boshqalari tartibsizliklarni uyushtirishga intiladi, boshqalari esa ommaviy to'qnashuvlarni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, ijtimoiy xatti-harakatlar ijtimoiy aktyorlarning o'z xohishistaklari va nuqtai nazarlari, ijtimoiy harakatlarda yoki o'zaro ta'sirlardagi imkoniyatlari va qobiliyatlarini namoyon qilishning bir shakli va usuli hisoblanadi. Shuning uchun, ijtimoiy xatti-harakatlar va ularning o'zaro ta'sirning sifatli xarakteristikasi sifatida qaralishi mumkin.

Ijtimoiy maqom (status) — ijtimoiy shaxs yoki ijtimoiy guruhning jamiyatda yoki jamiyatning alohida ijtimoiy quyi tizimida egallagan ijtimoiy mavqei. Status muayyan jamiyatga xos xususiyatlar bilan belgilanadi, ular iqtisodiy, milliy, yosh va boshqalar bo'lishi mumkin. Ijtimoiy maqom kuch yoki moddiy imkoniyatlar, ba'zan esa o'ziga xos ko'nikmalar yoki qobiliyatlar, ma'lumot darajasi bilan tavsiflanadi.

Sotsiologik ma'nodagi tushuncha birinchi marta ingliz tarixchisi va huquqshunosi Genri Men tomonidan qo'llanilgan. Ijtimoiy maqom — bu shaxsning boshqa odamlarning mavqei bilan taqqoslanadigan o'rni yoki pozitsiyasi; bu shaxsning ierarxik tarzda tashkil etilgan ijtimoiy tuzilmadagi o'rni, undagi obyektiv pozitsiyasi; insonga jamiyatga ta'sir o'tkazish va bu orqali hokimiyat va moddiy boyliklarni taqsimlash tizimida imtiyozli o'rinlarni egallash imkoniyatini beradigan tunganmas inson resursi. Har bir inson jamiyatda bir qancha pozitsiyalarni egallaydi, ularning har biri bir qator huquq va majburiyatlarni ko'zda tutadi. Ijtimoiy maqomlar — jamiyatni ijtimoiy tashkil etishning tarkibiy elementlari bo'lib, ijtimoiy munosabatlar subyektlari o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni ta'minlaydi. Jamiyat nafaqat ijtimoiy pozitsiyalar — maqomlarni yaratadi, balki jamiyat a'zolarini ushbu lavozimlarga taqsimlashning ijtimoiy mexanizmlarini ham ta'minlaydi.

Har bir inson, odatda, bir emas, balki bir nechta ijtimoiy maqomga ega bo'ladi. Sotsiologlar quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

- tug'ma maqom — inson tug'ilganida olgan maqomi (jinsi, irqi, millati, biologik qatlami). Ba'zi hollarda tug'ma maqom o'zgarishi mumkin: qirollik oilasi a'zosining maqomi — tug'ilishdan boshlab monarxiya tugaguniga qadar davom etadi.
- orttirilgan (erishilgan) maqom — shaxsning aqliy va jismoniy harakatlari (mehnat, aloqalar, lavozim, mansab) tufayli erishiladigan maqom.
- belgilangan (tayinlangan) maqom — inson o'z xohishidan (yoshi, oiladagi mavqeidan) qat'i nazar oladigan, ammo hayot davomida o'zgarishi mumkin bo'lgan maqom. Bunday maqom tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir shaxs tug'ilibdiki, ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanadi. Uning o'sishi, rivojlanishi, ta'lim jarayoniga kirishishi bevosita atrofdagilar bilan munosabat o'rnatishi asnosida yuzaga keladi. Ya'ni har bir shaxs ijtimoiylashuv orqali hayotiy tajribani o'zlashtiradi va jamiyatda faol ishtirok etadi. Ijtimoiylashuv jarayoni uzoq davom etadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Har qanday jamiyatning rivojlanish jarayonida ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va qoidalar tizimi ishlab chiqiladi. Ijtimoiylashuv jarayonida har bir jamiyat a'zosi mazkur qadriyat, me'yor va qoidalarning mohiyatini anglaydi va ularga rioya etish asnosida faoliyat yuritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Do'stmuhamedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavindinov „Umumiy psixologiya (Yosh davrlari va pedagogik psixologiya)“ .Toshkent. 2020.
2. T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova „Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya“
3. „Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi“ .Shaxlo Eshmurodova.
4. Ijtimoiy maqom in the Great Soviet Encyclopedia, 1969–1978 (Russian).
5. <https://uz.wikipedia.org>.
6. <https://fayllar.org>.